

УДК 342.3

ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА (ЕКОНОМІЧНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Олена СОКУРЕНКО (Кропивницький)

У статті приділено увагу економіко-правовому механізму охорони навколишнього середовища, розкрито його сутність. Розглянуто екологічні проблеми України та перспективи їх вирішення. Наголошено, що економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища спрямований на реалізацію таких стратегічних цілей таких як створення ефективної системи управління екологічним розвитком; побудова соціально та екологічно орієнтованої економіки; формування екологічної свідомості людей, що забезпечує перехід суспільства на шлях сталого розвитку.

Ключові слова: навколишнє середовище, екологічна ситуація, економіко-правовий механізм, природа, суспільство.

В статті внимание уделено економіко-правовому механізму охорони окружающей среды, раскрыта его сущность. Рассмотрены экологические проблемы Украины и перспективы их решения. Отмечено, что экономико-правовой механизм охраны окружающей природной среды направлен на реализацию таких стратегических целей таких как создание эффективной системы управления экологическим развитием; построение социально и экологически ориентированной экономики; формирование экологического сознания людей, обеспечивает переход общества на путь устойчивого развития.

Ключевые слова: окружающая среда, экологическая ситуация, экономико-правовой механизм, природа, общество.

In the article the attention is paid to the economical and legal mechanism of environment protection, and its essence is disclosed. Environmental problems of Ukraine and prospect for their solving are considered. It is noted that the economical legal mechanism of protection of the surrounding environment is directed to the realization of such strategic objectives such as creation of an effective control system of ecological development, construction of socially and ecologically focused economy, formation of ecological consciousness of people, provides transition of the society to the way of sustainable development.

Keywords: environment, environmental situation, economic and legal mechanism, nature and society.

Постановка проблеми. XXI століття породило проблеми, які стосуються не лише окремих держав чи регіонів, а й людства у цілому. Найбільшого загострення набули стосунки людини та природи. Людська цивілізація впродовж усієї своєї історії користувалася природою інтенсивно, з часом усе більше впливаючи на довкілля. Використання природних ресурсів значною мірою позначилося на якості життя людей, проте економічне зростання, зорієнтоване на кількісні показники, зрештою призвело до колосального забруднення навколишнього середовища, а подекуди до незворотних наслідків, зокрема змін характеристик Землі.

Нинішню екологічну ситуацію в Україні можна охарактеризувати як кризову, що формувалася протягом тривалого періоду шляхом нехтування об'єктивними законами розвитку та відтворення природно-ресурсного комплексу України. Особливістю екологічного стану України є те, що екологічно гострі локальні ситуації поглиблюються великими місцевими (регіональними) кризами.

Збереження природних багатств країни стає вкрай важливою проблемою, від вирішення якої залежить доля теперішніх і майбутніх поколінь. Тому постає питання про необхідність вироблення іншого, принципово нового ставлення держави до питання охорони навколишнього природного середовища, а саме до економіко-правового механізму його охорони.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням охорони навколишнього середовища займалися такі вітчизняні та російські вчені, як В. І. Андрейцев, С. М. Кравченко, Н. Р. Малишев, В. Л. Мунтян, В. Ф. Погорілко, Б. Г. Розовський, Ю. С. Шемшученко, М. М. Бринчук, С. О. Боголюбов, О. Л. Дубовик, І. А. Іконицька, Б. В. Єрофеев, О. С. Колбасов, В. В. Петров.

Мета статті полягає в розкритті економіко-правового механізму охорони навколишнього природного середовища.

Виклад основного матеріалу. Як справедливо зауважує Б. В. Єрофеев, навколишнє середовище утворюється як результат активної взаємодії суспільства і природи [3, с. 23]. Вона являє собою якісно нове оточення, «олюднену природу», де елементи природного середовища органічно поєднуються з наслідками діяльності людини, зазнаючи іноді біологічних і фізико-

хімічних змін, що впливають на обмін речовин у природі та між природою й людиною [4, с. 56].

Відмежовуючи оточуюче людину природне середовище від іншої природи, право має можливість підкреслити не тільки важливість, а й особливість охорони навколишнього середовища. Охорона навколишнього середовища спрямована, по-перше, на забезпечення нормального обміну речовин між людиною і тими елементами природи, що складають життєву основу людства і на яких більш за все відбиваються негативні наслідки людської діяльності (повітря, вода, земля); по-друге, на захист самої людини від шкідливого впливу з боку створеного нею оточуючого середовища шляхом оздоровлення місця її проживання та діяльності, нейтралізації забрудненого природного середовища (шкідливими викидами промислових підприємств, транспорту) і зовнішнього оточення в цілому (шуми, вібрація) та поліпшення територіальної сфери, у межах якої тривають життя і праця людини (планування й забудова населених пунктів, раціональне розташування підприємств, місць відпочинку, організація зелених зон тощо); по-третє, на захист людини, сфери її життя і діяльності від шкідливих або просто небажаних стихійних сил природи (повені, землетруси, шкідливі комахи та ін.) [5, с. 89].

Економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища спрямований на реалізацію таких стратегічних цілей: створення ефективної системи управління екологічним розвитком; побудова соціально та екологічно орієнтованої економіки; формування екологічної свідомості людей, що, на нашу думку, забезпечує перехід суспільства на шлях сталого розвитку.

Засобами регулювального впливу держави у цій сфері є екологічне оподаткування, ліцензування, сертифікація та стандартизація, регулювання цін і тарифів, застосування нормативів та лімітів, надання інвестиційних, податкових та інших пільг, надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій тощо. Формування та реалізація економіко-правового механізму охорони навколишнього середовища в Україні відбувається в умовах необхідності підтримання рівноправних партнерських стосунків із найпотужнішими економічними державами та іншими суб'єктами глобалізованого світу, які розглядають нашу країну як потенційне джерело конкуренції та створення додаткових економічних загроз або ж як досить перспективний ринок викачування дешевих сировинних ресурсів.

Серед європейських держав Україна має найвищий інтегральний показник негативних антропогенних навантажень на навколишнє природне середовище практично на всій її території. Причому у двох третинах областей екологічна ситуація та якість довкілля характеризуються як гостро критичні і несприятливі для здоров'я людини. Офіційно визнаний міжнародний статус нашої держави як зони «екологічного лиха», яка охоплює понад 10 % від загальної території, одержаний Україною після аварії на Чорнобильській АЕС [6, с. 457]. На фоні цього природокористування залишається вкрай нераціональним і незбалансованим з погляду врахування екологічних вимог. Ефективність використання природних ресурсів залишається надзвичайно низькою, у зв'язку з чим природомісткість, насамперед земле- та водомісткість, валового внутрішнього продукту, навпаки – занадто високою.

Таким чином, необхідність цілеспрямованого та ефективного вирішення екологічних проблем в Україні зумовлена як внутрішніми чинниками (нераціональне природокористування, надмірне забруднення навколишнього природного середовища, деградація довкілля загалом, яка набула високих темпів та розмірів), так і зовнішніми факторами та вимогами. Останнє вирішується через реалізацію стратегічної мети – розвиток всебічного співробітництва із західно- та центральноєвропейськими державами з перспективою набуття повноправного членства в Європейському Союзі, необхідність виходу на європейські стандарти. Визначальним тут є те, що на сучасному етапі світового розвитку екологічний чинник стає дедалі актуальнішим й одним із пріоритетних у міжнародних відносинах, економічному та науково-технічному співробітництві практично всіх держав світу.

На наш погляд, перспективи вирішення нагальних екологічних проблем України вбачаються в розширенні міжнародного співробітництва, що об'єктивно зумовлено глобальним характером екологічних проблем та транскордонним характером поширення забруднень. Це вимагає виконання міжнародних зобов'язань України щодо охорони навколишнього середовища, обміну досвідом, технологіями, інформацією, залучення міжнародних фінансових джерел до вирішення національних та транснаціональних природоохоронних проблем як одного з важливих аспектів охорони навколишнього середовища.

На сьогоднішній день слід висувати актуальні вимоги щодо нової системи господарювання, яка повинна характеризуватися чіткими принципами екологізації виробничої діяльності й відповідними вимогами до соціальних умов життєдіяльності людей, запровадженням нових критеріїв оцінки процесів відтворення природних ресурсів та умов життя, які відповідали б загальногуманітарним цілям суспільства. Для реалізації екологічних пріоритетів у практиці господарювання необхідно посилити дію економічних важелів стимулювання раціонального природокористування в господарському механізмі на основі розроблення єдиних для всіх структурних рівнів еколого-економічних оцінок, що передують прийняттю стратегічних рішень. Подальший розвиток суспільного виробництва повинен супроводжуватися екологізацією всіх його ланок. Як відносини власності пронизують усю економічну систему суспільства, так і відносини охорони навколишнього середовища по суті є відносинами присвоєння природних чинників у процесі виробництва і в забезпеченні зовнішніх умов життєдіяльності людини, соціально детермінують усю систему зв'язків суспільного ладу виробництва. Інакше кажучи, екологізованому стану продуктивних сил повинна відповідати екологізована система суспільних відносин – економічних, політичних, правових.

Аналіз зазначених проблем дозволяє зробити висновок, що успішне вирішення проблем, які постали перед українською державою, можливе тільки за умови створення та реалізації ефективного економіко-правового механізму охорони навколишнього середовища. Поняття «економіко-правовий механізм охорони навколишнього середовища» дозволяє об'єднати всі елементи, які спрямовані на охорону навколишнього природного середовища, відображає комплексний і системний підхід до вирішення проблем взаємодії у системі «суспільство – природа». Як системне поняття економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища включає такі елементи: систему права, інституційну, функціональну та економічну системи. Перший елемент – екологічне право як комплексна галузь права. Інституційна система охоплює систему органів державної влади та місцевого самоврядування, а також інші складові громадянського суспільства – політичні партії, громадські організації, релігійні організації. Функціональна складова економіко-правового механізму охорони навколишнього природного середовища є системою функцій з охорони довкілля, які здійснюються суб'єктами громадянського суспільства, тобто інституційною системою. І нарешті, економічна система цього механізму включає сукупність економічних регуляторів, визначених законодавством і спрямованих на забезпечення охорони навколишнього природного середовища, основні з яких передбачені Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» [7, с. 66].

Основним законом функціонування економіко-правового механізму охорони навколишнього середовища є його системність, комплексний характер, поєднання адміністративних та економічних важелів у вирішенні екологічних проблем. Створення дієвого економіко-правового механізму охорони навколишнього природного середовища треба розглядати як поетапний, довготривалий, поступовий процес, який передбачає паралельне становлення економічної, політичної, правової систем суспільства, здійснення кодифікації законодавства, розвиток еколого-правової культури громадянського суспільства.

Необхідність цілеспрямованого та ефективного вирішення екологічних проблем в Україні, таким чином, зумовлена як внутрішніми чинниками, так і міжнародними вимогами.

Оскільки стратегічною метою України є розвиток всебічного співробітництва із західно- та центральноєвропейськими державами з перспективою набуття повноправного членства в Європейському Союзі, необхідно вийти на європейські стандарти як у політико-правовому, соціально-економічному, так і в екологічному відношеннях. На сучасному етапі екологічний чинник стає дедалі актуальнішим й одним із пріоритетних у міжнародних відносинах, економічному та науково-технічному співробітництві фактично всіх держав світу.

Висновки. Отже, Україна повинна рухатись шляхом гармонізації національного природоохоронного законодавства, вимог і стандартів екологічної безпеки господарської діяльності та всебічної адаптації їх до західноєвропейського екологічного простору. Поряд із цим екологічний стан навколишнього природного середовища, рівень і характер природокористування та природоохоронних заходів, екологобезпечність технологій також мають максимальною мірою відповідати західноєвропейським стандартам і нормативам.

На разі вирішення основних екологічних проблем неможливо уявити без міжнародного співробітництва. Це зумовлено насамперед глобальним характером екологічних проблем та транскордонним характером поширення забруднень, зокрема через повітря й воду. Саме тому використання Україною міжнародних зобов'язань щодо охорони навколишнього середовища, обмін досвідом, технологіями, інформацією, залучення міжнародних фінансових джерел до вирішення національних та транснаціональних природоохоронних проблем становить суттєву частину природоохоронної діяльності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки: навч. та науково-практичний посіб. / В.І. Андрейцев. – К. : Знання-Прес, 2002. – 332 с.
2. Гетьман А. П. Екологічне право України: підручник [для студ. юрид. спец. вищих навч. закл.] / Гетьман А. П., Шульга М. В., Попов В. К. — Х. : Право, 2005. — 384с.
3. Ерофеев Б.В. Правовой режим морских прибрежных пространств / Б.В. Ерофеев. – М.: Юрид. лит., 1987. – С. 23.
4. Экологическое право Украины: Общая часть: Учеб. пособие / Под. ред. В.К. Попова. – Харьков: Консум, 1995. – С. 56.
5. Екологічне право України / За редакцією професорів В. К. Попова і А. П. Гетьмана. – Харків : «Право», 2001. – 398 с.
6. Екологічне право України. Академічний курс: підручник / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005. – 848 с
7. Екологічне право України: навч. посіб. / Бабяк О.С., Біленчук П.Д., Чирва Ю.О. – К.: Атіка, 2001. – 216 с.
8. Екологічне право України: навч. посіб. / Н.Р. Кобецька. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 352 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Сокурєнко Олена Анатоліївна – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри галузевого права Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.